

А. Гонтаренко,

здобувач кафедри теорії та історії держави і права
Інституту політології та права
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

АНАЛІЗ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ ЩОДО КОНЦЕПТУАЛЬНИХ АСПЕКТІВ ДІЯЛЬНОСТІ РЕЛІГІЙНИХ ОБ'ЄДНАНЬ В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ

Під час державотворчих процесів, які відбуваються сьогодні в нашій державі, діяльність релігійних об'єднань має надзвичайне значення. Україна повинна побудувати та забезпечити виразну й ефективну правову політику стосовно релігійних об'єднань, спрямовану на забезпечення свободи совісті та відновлення церковного, релігійного життя. У чинному законодавстві існують прогалини, які певною мірою спричиняють труднощі у функціонуванні релігійних організацій у державі, яка повинна стати гарантом для громадян у питаннях свободи віросповідання.

Аналіз політичних та програмних документів комуністичної партії більшовиків 1921–1929 рр. дає підстави стверджувати, що саме їхні положення стали визначальними під час створення нормативно-правової бази щодо діяльності релігійних об'єднань у радянській Україні.

Із-поміж документів, які відносилися до питань правової регламентації функціонування релігійних товариств на території України, провідне місце займали документи РКП(б), розглянуті на таємних чи відкритих нарадах, Політбюро, ЦК партії, затверджені комуністичними лідерами. На з'їздах партії виносилися резолюції з питань релігійного змісту [9, с. 23].

Із самого початку своєї діяльності більшовицький режим впроваджував і застосовував правила, закони, згідно з якими релігія розглядалася як сила, що діє в інтересах політики активного спротиву загальному прогресу. Так, другий програмний документ РКП(б), затверджений у 1919 р., ставив за мету абсолютну ліквідацію всіх верств населення, що пригнічують робітників. У документі мова йшла про впровадження пропаганди антирелігійного змісту, забезпечення сприятливих умов для прискореного переорієнтування робітничого класу від віри в існування надприродних сил до ідеалів комунізму. Програма партії містила розділ під наз-

вою «У сфері релігійних відносин». У положеннях вказаного розділу йшлося про те, що недостатніми є результати роботи, направленої виключно на реалізацію декрету «Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви», наголошувалося на можливостях впровадження нових методів боротьби з релігією, що носили б більш серйозний характер [9, с. 24].

Безкомпромісна політика нової влади привела до націоналізації земель, що належали поміщикам і церквам. Відповідно до декрету, датованого 26 жовтня 1917 р., церква, представники духовенства втрачали право володіти земельними наділами [10, с. 26]. Декрет «Про землю» приймався з однією ціллю: назавжди покінчити із церквою, залишивши її без права власності.

Постанова «Про передачу справи виховання та освіти із державного відомства в ведення Комісаріату по народній просвіті», затверджена 11 грудня 1917 р., передбачала вихід із-під управління церковних установ навчальних закладів [7, с. 18].

ВЦВК та РНК 16 (29) грудня 1917 р. прийняли декрети, згідно з положеннями яких церковно-приходські училища, семінарії переходили з підпорядкування державного відомства до Народного комісаріату освіти. Представникам духовенства перешкоджали в залученні до виховних і навчальних справ [13, с. 31].

20 лютого 1919 р. РНК УСРР підписує декрет «Про цивільний шлюб і про ведення книг актів громадянського стану». Ініціювалася організація системи проведення реєстрації шлюбів та інших актів громадянського стану на державному рівні. Відповідно до положень вищевказаного нормативно-правового акту, шлюб, отриманий у церкві, не мав юридичної сили, законної форми набував лише цивільний шлюб. Відтепер органи держави були уповноважені здійснювати реєстрацію шлюбів, народжень та смертей. У документах вказувалося, що будь-яким духовним та адміністративним

установам, що раніше мали право здійснювати реєстрацію шлюбів, народження та смертей відповідно до обрядових звичаїв різних віросповідань та культів, всі книги для реєстрації для подальшого їх зберігання належить надсилати у відповідні міські, повітові, волосні, земські управління.

18 лютого 1918 р. державна комісія з просвіти затвердила постанову «Про релігію та церкву». Цей нормативно-правовий акт регулював правові відносини між церковними організаціями та шкільними закладами. Більшовицький режим рішуче виступав проти організації духовенством виховання та навчання громадськості, у тому числі й дітей. Керівники партії виступали з промовами, у яких закликали до застосування запобіжних методів боротьби з релігійними організаціями, щоб знизити релігійний вплив на суспільство. Вони виступали публічно та надавали правове закріплення основним тезам, зокрема про відокремлення навчальних закладів та інших громадських установ від церкви. На переконання більшовиків, представники релігійних об'єднань діють для того, щоб зробити з людей рабів, проповідуючи любов, прощення, покаяння [12, с. 247–249].

Базовим законодавчим актом, який регулював відносини між державою й церквою став декрет РНК РСФРР «Про відокремлення держави від церкви й школи від церкви», затверджений 23 січня 1918 р. [8, с. 67–68]. Практично не змінюючи положень зазначеного нормативно-правового акта, Тимчасовий робітничо-селянський уряд України приймає постанову від 22 січня 1919 р., що аналогічним чином відтворювала зміст декрету РНК РСФРР [4, с. 97].

Уряд Радянської України приділяв значну увагу деталізації положень вищезазначеного документу, що набувало відображення в інших декретах і підзаконних актах. До цього його зобов'язувала необхідність, закріплена на законодавчому рівні, погодження правової політики в питаннях державно-церковних відносин [2, с. 197].

Пункт 12-й декрету прямо встановлював, що жодні церковні й релігійні організації не мають права юридичної особи [6]. Зокрема, ці положення набули відображення в ст. 360 Адміністративного кодексу УСРР, що дослівно звучало так: «Релігійні громади прав юридичної особи не мають».

Декрет РНК РСФРР «Про відокремлення держави від церкви і школи від церкви» став основоположним законодавчим документом у державній політиці щодо релігійних організацій, його дія поширювалася на всі республіки Радянського Союзу. Відповідно до положень зазначеного

документа встановлювалося, що церква відділяється від держави; у межах республіки забороняється видавати будь-які закони й постанови на місцевому рівні, які б ущемляли та звужували свободу совісті чи встановлювали будь-які переваги та привілеї на основі віросповідної приналежності громадян; кожен громадянин має право сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати жодної. Будь-які обмеження прав, пов'язані з сповіданням певної віри чи несповіданням жодної, забороняються; дії державних чи інших публічно-правових загальних установ не супроводжуються жодними релігійними обрядами чи церемоніями; свобода здійснення релігійних обрядів забезпечується постільки, поскільки вони не порушують суспільного порядку та не супроводжуються посяганнями на права громадян СРСР; жодна особа не має права через свої релігійні переконання ухилятися від виконання своїх громадянських обов'язків; релігійна клятва чи присяга скасовується; акти цивільного стану ведуться виключно державною владою, відділами обліку шлюбів і народжень; школа відділяється від церкви (не допускалося викладання релігійних віровчень у державних, суспільних, приватних навчальних закладах, де викладалися загальноосвітні дисципліни, проте існувала вказівка на те, що громадяни можуть здобувати релігійну освіту в приватному порядку); усі церковні та релігійні об'єднання переходили в підпорядкування загальним положенням про приватні товариства та союзи, не мали права користуватися жодними перевагами та субсидіями ані від держави, ані від органів місцевого самоврядування [6].

Більшовики вилучали всі церковні цінності, у тому числі святині та речі, за допомогою яких здійснювалися обряди та церемонії. Найбільш жорстоко більшовицька партія й органи державної влади відносилися до Російської православної церкви. Кампанія по вилученню церковного майна, що відбувалася в 1922 р. й формально була пов'язана з голодом, супроводжувалася виданням ВЦВК декрету від 23 лютого 1922 р., що дав поштовх застосуванню сили з боку влади у відношенні до церкви, яка у свою чергу ініціювала створення Церковного комітету допомоги голодуючим і самостійно здійснювала збір матеріальних активів для населення, яке охопив голод [2, с. 198].

Православна церква втрачала право щодо внесення своїми представниками офіційних пропозицій про прийняття, зміну або скасування законодавчих актів, право перебувати в складі представницьких органів радянської держави. На законодавчо-

му рівні знищувалася діяльність церковних судів, що здійснювали розгляд і вирішення відповідних справ у встановленому порядку, накладалася заборона церковним організаціям перешкоджати здійсненню правосуддя, церква мала тримати нейтралітет в окремих галузях державної політики. В економічному плані в церкві відібрали право володіти майном, нараховувати на користь церковних організацій окремі кошти з бюджету. Так, наказом Народного комісаріату державного піклування від 20 січня 1918 р. церковні організації втрачали право отримувати субсидії від держави чи органів місцевого самоврядування, священнослужителі повідомлялися про звільнення від служби; їм нараховували чотиририхтєву виділену допомогу [11, с. 46–47].

Положення декрету «Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви» деталізувалися радянською владою низкою підзаконних актів, що характеризуються як більш жорсткі та неприйнятні для церкви. На забезпечення погіршення становища церкви спрямовувалися роз'яснення центральних органів влади щодо окремих випадків застосування положень декрету на місцевому рівні. Дослідники відзначають, що в період із 1918 р. до 1924 р. центральними державними органами було затверджено 126 декретів та підзаконних актів, що мали регламентувати діяльність релігійних об'єднань у пануючих нових умовах [2, с. 197].

Впроваджувати в дію прийняті законодавчі акти мали окремі громадські об'єднання та державні структури, які, здійснюючи свої функції в межах наданих їм повноважень, співпрацювали та обмінювалися взаємною допомогою задля сумісного, швидкого, рішучого, жорсткого ліквідування релігії, що несла для них особливу небезпеку. Законотворчість радянської влади щодо питань релігії та свободи совісті засуджувалася церквою й розглядалася як вороже посягання на устрій та традиції релігійних організацій. Правові акти, що приймалися органами державної влади, вважалися документами публічного переслідування та гнету церкви. Так, зокрема, патріарх Тихон адресував більшовикам такі слова: «Опам'ятайтеся безумці! Припиніть ваші криваві розправи. Адже те, що звершаєте ви, не тільки жорстока справа, це воістину справа сатанинська, за яку ви підлягаєте огню геєнському в житті майбутньому потойбічному і страшному прокляттю потомства в житті теперішньому земному» [2, с. 196]. Ці слова свідчили про глибоку непокору церкви та виклики більшовикам, що загострювали й без того

складну ситуацію, створювали перешкоди на шляху досягнення основної мети режимом.

Для відокремлення церкви від державно-правового життя Рада Народних Комісарів УРСР 3 серпня 1920 р. прийняла постанову «Про насадження законодавчої практики УРСР і РСФСР в питанні відокремлення церкви від держави».

29 грудня 1929 р. НКВС затверджує положення «Про порядок організації, діяльності, звітності і ліквідації релігійних громад та систему обліку адміністративними органами складу релігійних громад та служителів культу», що регламентувало питання здійснення реєстрації релігійних організацій. Згідно з положеннями нормативно-правового акта проводити релігійну діяльність організації мали право виключно після реєстрації статуту об'єднання. Так, зокрема, пункт 1 розділу 1 проголошував, що до реєстрації свого статуту в належних органах державної влади релігійне товариство (якого б то не було релігійного культу) не має права розпочати свою роботу. Вищевказані положення відображалися й в Адміністративному кодексі УРСР. Тут детально та недвозначно декларувалися принципи функціонування товариств, здійснення культової діяльності, передача звітних документів до державних органів. Для здійснення реєстрації релігійного об'єднання, відповідно до пункту 2-а постанови «Про порядок організації, діяльності, звітності і ліквідації релігійних громад та систему обліку адміністративними органами складу релігійних громад та служителів культу», обов'язковою умовою стала наявність не менше п'ятдесяти фундаторів [3].

Жорсткі умови щодо положення релігійних організацій та служителів культу задекларувала постанова «Про релігійні об'єднання», прийнята 8 квітня 1929 р. Президією ВЦВК і РНК РСФРР. Постанова визначала порядок організації, реєстрації, функціонування релігійних організацій, використання ними релігійних споруд та цінностей, призначених для релігійних обрядів і церемоній [4, с. 101].

Положення постанови «Про релігійні об'єднання» встановлювали, що під дію декрету РНК РСФРР «Про відокремлення держави від церкви і школи від церкви» від 23 січня 1918 р. підпадають церкви, релігійні групи та різні релігійні течії, інші культові об'єднання з різними назвами [5].

Релігійні об'єднання віруючих громадян всіх культів повинні були реєструватися у вигляді релігійних товариств або груп віруючих. Кожен громадянин мав право бути членом лише одного релігійно-культового

об'єднання чи групи. Законодавець подає визначення релігійної організації як об'єднання на місцевому рівні віруючих громадян, котрі досягли 18-річного віку, одного й того ж культу, віросповідання, на пряму, у кількості не менше двадцяти осіб, що об'єдналися для спільного задоволення своїх релігійних потреб.

Постанова «Про релігійні об'єднання» передбачала такі заборони організаціям релігійного характеру:

1) створення кас взаємодопомоги, кооперативів, виробничих об'єднань; взагалі використання майна, що знаходиться в їхньому розпорядженні, для будь-яких інших цілей, окрім задоволення релігійних потреб;

2) надання фінансової допомоги своїм членам;

3) організації як спеціально дитячих, юнацьких, жіночих молитовних і інших зібрань, так і загальних біблійських, літературних, трудових зборів для вивчення релігійних наук, а також інших подібних зібрань, груп, відділів;

4) проведення екскурсій та організацію дитячих майданчиків, відкриття бібліотек і читалень, організацію санаторіїв і надання лікувальної допомоги [4, с. 102].

У 1927 р. було затверджено Адміністративний кодекс УСРР, який розроблявся достатньо тривалий час. Вітчизняні дослідники відзначають, що кодекс не досягав усе адміністративне законодавство й носив відомчий характер у межах компетенції НКВС УСРР та його місцевих органів. Відповідно до ст. 352 кодексу віруючим забезпечувалося вільне виконання релігійних обрядів, коли ці дії не руйнують громадського ладу та не супроводжуються посяганнями на права інших громадян. Громадяни не мали права, посилаючись на свої релігійні переконання, відмовлятися від виконання своїх громадських обов'язків. Ухилення від зазначеного правила допускалося за умов, встановлених окремими законами (ст. 353). Правові положення кодексу містили повторення норм інших законодавчих актів, котрі регламентували діяльність релігійних товариств. Так, ст. 354 встановлювала, що релігійна присяга в державних і громадських установах та організаціях, що мають права юридичної особи, не допускається [1].

Упродовж досліджуваного періоду, було сформовано юридичні засоби, що дозволяли більшовицькому режиму накладати обмеження чи ліквідувати релігійні організації відповідно до змін політичної картини. Правові методи на початковому етапі правління більшовиків застосовувалися стримано та обачливо, тому що влада (за її публічного абсолютного несприйняття релігії)

не насмілювалася на серйозну боротьбу та протиставлення з нею, оскільки такі дії могли б спричинити вороже ставлення віруючого населення до владного режиму. Проте партійними структурами, з властивими їм непублічними методами, постійно здійснювалася робота зі зменшення релігійного впливу на суспільство [11, с. 46–47].

Ключові слова: релігійні об'єднання, радянська держава, нормативно-правовий акт, антирелігійна політика.

Стаття присвячена дослідженню законодавчих документів радянської України, що регламентували діяльність релігійних організацій протягом 1921–1929 рр. Визначено, що на законодавчому рівні створювалися жорсткі умови стосовно положення релігійних організацій та служителів культу. Діяльність державних структур була націлена на знищення релігійних об'єднань, зокрема самої релігії.

Статья посвящена исследованию законодательных документов советской Украины, которые регламентировали деятельность религиозных организаций в течение 1921–1929 гг. Определено, что на законодательном уровне создавались жесткие условия относительно положения религиозных организаций и служителей культуры. Деятельность государственных структур была нацелена на уничтожение религиозных объединений, в частности самой религии.

Article is devoted to research of legislative documents of the Soviet Ukraine which regulated activity of the religious organizations during 1921–1929. It is defined that at legislative level severe constraints concerning position of the religious organizations and attendants of a cult were created. Activity of government institutions was aimed at destruction of religious associations, in particular, religions.

Література

1. Адміністративний кодекс УСРР затверджений постановою Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету від 12 жовтня 1927 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/_doc2.nsf/link1/KP270014.html.

2. Андрусишин Б.І. Державно-церковні відносини: історія, сучасний стан та перспективи розвитку : [навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів] / Б.І. Андрусишин, В.Д. Бондаренко. –

К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010. – 282 с.

3. Владиченко Л.С. Процедура реєстрації релігійних організацій – актуальне питання державно-конфесійних відносин в Україні / Л.С. Владиченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : n/daucoment/18863-procedura-reyestraciyi-religijnix-organizacij-aktualne-pitannya-derzhavno-konfesijnix-vidnosin-v-ukrayini.html.

4. Войналович В.А. Партиїно-державна політика щодо релігій та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х років: політологічний дискурс / В.А. Войналович. – К. : Світогляд, 2005. – 741 с.

5. О религиозных объединениях : Постановление от 8 апреля 1929 года / Всероссийский центральный исполнительный комитет Совета Народных Комиссаров РСФСР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.1000dokumente.de/?c=dokument_ru&dokument=0007_rel&object=translation&l=ru.

6. Об отделении церкви от государства и школы от церкви : Декрет Совета Народных Комиссаров РСФСР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data04/tex17420.htm>.

7. Дьяконова М.С. Советские законы о церкви. Отделение церкви от государства / М.С. Дьяконова. – М., 1925. – 38 с.

8. Законодавство про релігійні культури : збірник документів і матеріалів / упр.

К.З. Литвин, А.І. Пшеничний. – К. : Політ видав України, 1973. – 260 с.

9. Змерзлый Б.В. Политические документы РКП(б) (ВКП(б)), ставшие идеологической основой законодательной базы в деле регулирования деятельности религиозных общин в СССР (1920–1930 гг.) / Б.В. Змерзлый // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. – 2009. – Т. 22(61). – № 2. – С. 23–30.

10. Иванов А.И. Политика советского государства по вопросам религии и церкви / А.И. Иванов, П.К. Лобазов. – М. : Знание, 1973. – 64 с.

11. Лобовик Б.С. Ставлення Комуністичної партії і Радянської держави до релігії / Б.С. Лобовик. – К., 1958. – С. 46–47.

12. О гражданском браке, о детях и ведении книг актов состояния: декрет ВЦИК и СНК от 18 декабря 1917 г. : в 2-х т. / редкол. : З.И. Пупол (председатель) и др. ; Институт марксизма-ленинизма при ЦК КПСС. – М., 1951. – Т. 1. – 1917–1918. – 625 с.

13. О передаче из государственного ведомства народному комиссариату по просвещению церковно-приходских училищ, семинарий: декрет ВЦИК и СНК, 16 (29) декабря 1917 г. : в 2-х т. / редкол. : З.И. Пупол (председатель) и др. ; Институт марксизма-ленинизма при ЦК КПСС. – М., 1957. – Т. 1. – 1917–1918. – 625 с.